ئافرەت لە سایەی ئیسلامدا

(٢)

زاناترین ئافرەتی دونیا

نووسینی :
مامۆستا : محمد عبد الرحمن لطیف

www.ba8.org

چاپی دووەم ١٤٢٧ کۆچی

بسم الله الرحمن الرحيم

دەسپێك

خوێنەری بەڕێز :

ئەم زنجیرەیە : (**ئافرەت لە سایەی ئیسلامدا**) چەند بابەتێکی زانستی تێدا دەخرێتە بەر باس و لێکۆڵینەوە سەبارەت بە :

* ئەرك و مافەکانی ئافرەت لە ئایینی پیرۆزی ئیسلامدا .
* ڕێز و پلە و پایەی ئافرەتان لە ئایینی پیرۆزی ئیسلامدا .
* هەڵوێستی ئیسلام سەبارەت بە ستەم لێکردن و بەکارهێنانی توندوتیژی دژ بە ئافرەتان .
* وەڵامی ئیسلام و موسڵمانان بۆ ئەو گومان و ڕەخنانەی کە لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام دەگیرێن سەبارەت بە ئافرەتان .
* هەروەها چەندین بابەتی تری زیندوو کە لەم ڕۆژگارەدا بوونەتە بنێشتە خۆشەی سەر زاری چەندین کەسایەتی لە ئیسلام تێنەگەیشتو .

نووسەر

مامۆستا : محمد عبد الرحمن لطيف

ووتارخوێنی مزگەوتی گوندی حاجی‌لەر

(١٢ / ربيع الأول/ ١٤٢٧ ك)

کەلار / کوردستان

بسم الله الرحمن الرحيم

* **ڕێـــخـــۆشكار** :

إن الـحمد لله ، نحمده ، ونستعينه ، ونستغفره ، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ، ومن سيئات أعمالنا ، من يهدِهِ اللهُ فلا مضِل له ، ومن يضلِلْ فلا هادي له .

وأشهد أنْ لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسولـه .

أما بعد :

فإن خـير الـحديث كتاب الله ، وخير الـهدي هدي محمـدٍ (ﷺ) ، وشر الأمـور محدثاتـها ، وكُل محدثـةٍ بدعـة ، وكل بدعـةٍ ضلالـة ، وكل ضلالـةٍ في الـنـار .

خـوێـنـەری بەڕێـز :

ئـەم نامیلکەیەی بەر دەسـتت بابەتێکـە لە بابەتە زۆر گرنگ و بە سـوودە بڵاوکـراوەکـانی گۆڤـاری (**ڕێـگـای ڕاسـت**) کە لە ژمارە (٤) دا بـڵاوکـراوەتەوە ، بە پێویستمان زانی وەك نامیلکەیەکی سەر بەخۆ بیخەینە بەر دەستی خوێـنەرانی بەڕێـز ، بۆ ئەوەی بە ئاسانی بتوانن سوودی لێبـبینن لە سەر شێـوازی نامیلـکەیەك کە هەڵـگرتنی سوك بێت بۆ ئێوەی ڕێـزدار و سەنگین .

نووسەر

٢٢ / ربيـع الـثانـي / ١٤٢٤ ك

کەلار / گەرمیان

پێشەکی

لە زنجیرەی یەکەمدا (**ئافرەتان و فێربوونی زانستی شەرعی**) باسی ئەوەمان کرد کە چەندێك پێغەمبەری خوا (ﷺ) گرنگی دابوو بە فێرکردنی ئافرەتان لە (زانستی شەرعی)دا ، وە ئەوەیشمان باس کرد کە ئافرەتانی صەحابە چەند ڕێگەیەکی شەرعی‌یان گرتبووە بەر بۆ ئەم مەبەستە زۆر گرنگ و پیرۆزە ، بۆیە چەندین ئافرەت لەناو صەحابەدا هەڵکەوتبوون و جێگا و شوێنی خۆیان دیاری کردبوو لە بواری فێربوون و فێرکردن و گەیاندنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا بە تایبەت خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کەماڵی هەر یەکێکیان خۆی لە خۆیدا قوتابخانەیەك بوو بۆ فێربوون و فێرکردن و گەیاندنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام و بڵاوکردنەوەی سوننەتەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لە ناو خەڵکدا بەگشتی و لە ناو ئافرەتانیشدا بە تایبەتی ، جا ئەو کەسەی پرسیاری شەرعی هەبوایە وەڵامی پرسیارەکەی لە لای خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەست دەکەوت ، وە ئەگەر فتوای بویستایە ڕوی لە ئەوان دەکرد ، وە ئەگەر گومانیشیان بۆ دروست ببوایە لە هەر بوارێکدا بۆ دڵنیا بوون دەگەڕانەوە لای ئەوان .

خوای گەورە دەفەرموێت :

﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾ [الأحزاب : ٣٤] .

واتە : ئەی خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بە بیری خۆتانی بخەنەوە ئەوەی لە ماڵەکانتانا دەخوێندرێتەوە لە ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) .

خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) پلەوپایە و ڕێزێکی زۆر زۆریان هەبوو لە دڵی هاوەڵان و شوێنکەوتواندا ، بۆیە مردن و نەمانی هەر یەکێك لە دایکی ئیماندارانیان بە کەلینێکی زۆر گەورەو کارەساتێکی زۆر دڵتەزێن دەزانی[1] .

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لە هەموو ئافرەتان زاناتر و شارەزاتر بوون لە قورئان و سوننەتدا بەڵکو لە زۆرێك لە پیاوانی صەحابەیش زاناتربوون

---

[1] عن عكرمة قال : قيل لابن عباس بعد صلاة الصبح : ((ماتت فلانة لبعض أزواج النبي (ﷺ) فسجد ، فقيل له : أتسجد هذه الساعة ؟ فقال : أليس قد قال رسول الله (ﷺ) : ((إذا رأيتم آية فاسجدوا)) ؟، فأي آية أعظم من ذهاب أزواج النبي ﷺ ؟)) [صحيح سنن الترمذي رقم : (٣٨٩١) وصحيح سنن أبي داود رقم : (١١٩٧)].

واتە : دوای نوێژی بەیانی وترا بە (ابن عباس) : فلانە کەسی خێزانی پێغەمبەر (ﷺ) - کە (صفية) بوو - مردووە ، ئەویش سوجدەی برد ، پێی وترا لەم کاتەدا سوجدە دەبەیت ؟ ئەویش ووتی : باشە ئایا پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەیفەرمووە : ئەگەر نیشانەیەکتان بینی ئەوا سوجدە ببەن ؟ ، جا چ نیشانەیەك گەورەترە لە نەمان و ڕۆیشتنی خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ). بڕوانە : ((تحفة الأحوذي شرح سنن الترمذي)) : (١٠ / ٣٥٩ ـ ٣٦٠) .

، وەك لەو فەرموودانەدا بۆمان دەردەكەوێت كە هاوەڵان بۆ وەڵامی پرسیارێك یان فەتوایەك یان دڵنیابوون لە حوكمی كردەوەیەك دەگەڕانەوە لای ئەوان .

بەڵام زاناترین ئافرەتی دونیا كێیە ؟

زانایانی ئەهلی سوننە و جەماعە یەك دەنگن لەسەر ئەوەی كە زاناترین ئافرەتی دونیا عائیشەی دایكی ئیماندارانە (خوا لێی ڕازی بێت).

قال الحافظ : (والحكمة فـي كثرة أزواجه (ﷺ) أن الأحكام التي ليست ظاهرة يطلعن عليها فينقلنها ، وقد جاء عن عائشة من ذلك الكثير الطيب ، ومن ثم فضلها بعضهم على الباقيات)[٢].

واتە : حیكمەت لە زۆری خێزانەكانی پێغەمبەردا (ﷺ) ئەوە بووە كەوا ئەو حوكمە شەرعیانەی ئاشكرا و بەرچاو نەبوون ئەوان دەیانبینی و چاویان لێدەبوو ئەنجا دەیانگواستەوە بۆ كەسانی تر ، وە لە (عائشة)وە زۆرێكی باش لەو حوكمانە گێڕدراوەتەوە ، بۆیە لێرەوە هەندێك لە زانایان عائیشەیان بە چاكتر زانیوە لەوانی تر .

---

[٢] فتح الباري شرح صحيح البخاري : (١ / ٤٩٢) .

* گەورەیی و پلە بەرزی و چاکێتی عائیشە:

پێش ئەوەی ئەم ڕاستیە بسەلمێنین و ڕوونی بکەینەوە بۆ خوێنەرانی بەڕێز پێم خۆشە ئاماژە بۆ هەندێك لەو فەرموودانە بکەم کە بەڵگەن لەسەر زۆر چاکێتی و گەورەیی و پلەوپایە بەرزی عائیشەی دایکی ئیمانداران (خوا لێی ڕازی بێت).

١ - عائیشە خۆشەویسترین مرۆڤ بوو لە دڵی پێغەمبەردا (ﷺ) :

عن عمرو بن العاص (رضي الله عنه) قال : ((قلت : يا رسول الله أي الناس أحب إليك ؟ قال : عائشة ، قلت : من الرجال ؟ قال : أبوها ...)) الحديث[٣].

واتە : ئەی پێغەمبەری خوا خۆشەویسترین کەس کێیە لەلای تۆ ؟ فەرموی : عائیشە ، ووتم لە پیاوان ؟ فەرمووی : باوکی واتە ئەبو بەکر (رضي الله عنه) .

٢ - عائیشە لە بەهەشتیشدا خێزانی پێغەمبەرە (ﷺ) :

عن عائشة (رضي الله عنها) أن جبريل جاء بصورتـها في خرقة حرير خضراء إلى النبي (ﷺ) فقال : ((إن هذه زوجتك في الدنيا والآخرة))[٤].

[٣] صحيح البخاري رقم: (٤٣٥٨) وصحيح مسلم رقم: (٢٣٨٤) .

واتە: جبریل وێنەی عائیشەی هێنا بۆ پێغەمبەر (ﷺ) لە ناو پارچە پەڕۆیەکی حەریری سەوزدا و ووتی بە پێغەمبەر (ﷺ) : ئەم ئافرەتە خێزانی تۆیە لە دونیا و دواڕۆژدا واتە لە بەهەشتدا .

وعنها أن رسول الله (ﷺ) قال لـها: ((أنتِ زوجتـي في الدنيا والآخرة))[٥].

واتە : پێغەمبەر (ﷺ) بە عائیشەی ووت : ئەی عائیشە تۆ خێزانی منـی لە دونیا و دواڕۆژدا واتە لە بەهەشتدا .

٣ ـ چاکێتی عائیشە بەسەر هەموو ئافرەتانەوە وەك چاکێتی (تریتی مەرەگەی گۆشت) **وایە بەسەر هەموو خواردنەکانەوە** :

قال رسول الله (ﷺ) : ((فضلُ عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام))[٦].

---

[٤] صحيح سنن الترمذي رقم : (٣٨٨٠) .

[٥] سلسلة الأحاديث الصحيحة رقم : (٢٢٥٥) .

[٦] صحيح البخاري رقم : (٣٧٦٩) وصحيح مسلم رقم : (٢٤٤٦) وصحيح سـنن الترمذي رقم : ٣٨٨٧) .

٤ ـ جبريل (عليه السلام) **بە تايبەتی سەلامی لە عائشە كردووە** :

عن عائشة (رضي الله عنها) قالت : قال لـي رسول الله (ﷺ) : ((إن جبريل يقرأ عليكِ السلام)) قالت : قلت : وعليه السلام ورحمة الله وبركاته))[٧].

واتە : پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ئەی عائیشە جبريل سەلامت لێ دەكات ، منیش ووتم : سەلام و ڕەحمەت و بەرەكاتی خوای لەسەر بێت .

٥ ـ پێغەمبەر (ﷺ) **دوعای لێخۆش بوونی هەموو تاوانەكانی بۆ عائیشە كردووە** :

عن عائشة (رضي الله عنها) أنها قالت : ((... قلت يا رسول الله : ادع الله لي فقال : اللهم اغفر لعائشة ما تقدم من ذنبها وما تأخر ، وما أسرت وما أعلنت ، فضحكت عائشة حتى سقط رأسها في حجرها من الضحك))[٨].

واتە : ووتم ئەی پێغەمبەر خوا (ﷺ) دوعام بۆ بكە و بۆم بپاڕێرەوە لای خوا ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : خوایە لە

---

[٧] صحيح البخاري رقم : (٣٧٦٨) وصحيح مسلم رقم : (٢٤٤٧) وصحيح سـنن الترمذي رقم : (٣٨٨٢) .

[٨] سلسلة الأحاديث الصحيحة رقم : (٢٢٥٤) .

تاوانەكانى عائيشە خۆش ببە ئەوانەى پێشتر و دواتر كردوويەتى ، وە ئەوانەى بە نهينى و ئەوانەش كە بە ئاشكرا كردوويەتى ، جا عائيشە لە خۆشيدا پێكەنى هەتا سەرى كەوتە نێوان دامێنيوە لە پێكەنيندا .

٦ - هاوەڵانى پێغەمبەر (ﷺ) ئەگەر بيانويستايە دياريەك ببەن بۆ پێغەمبەر (ﷺ) چاوەڕوانى ئەو ڕۆژەيان دەكرد كە پێغەمبەر (ﷺ) لە ماڵى عائيشە بوايە ئەنجا بۆيان دەهێنا :

عن عائشة (رضي الله عنها) قالت : ((كان الناس يتحرون بـ هداياهم يوم عائشة ...))[٩].

واتە : خەڵك بە دواى ڕۆژەكەى عائيشەدا دەگەڕان بۆ ئەوەى دياريەكانيان لەو ڕۆژەدا بهێنن بۆ پێغەمبەر (ﷺ) .

ئەمەيش تەنها لەبەر گەورەيى و پلە بەرزى عائيشە بوو لە دڵى پێغەمبەردا (ﷺ) .

---

[٩] صحيح سنن الترمذي رقم : (٣٨٧٩).

* فراوانێتی زانستی عائیشە :

ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد کە زانایانی ئەهلی سوننە و جەماعـە یەك دەنگن لە سەر ئەوەی کە عائیشەی دایکی ئیمانداران زاناترین ئافرەتە لە دونیا [١٠].

یەکێك لە زانا پایەبەرز و گەورەکانی (تابعی) کە ئیمامی (الزهري)ـە دەفەرموێت : ((لو جمِع علم الناس کلهم ، وأمهات المؤمنین ، لکانت عائشة أوسعهم علماً))[١١].

واتە : ئەگەر زانستی هەموو خەڵکی کۆبکەیتەوە لە گەڵ زانستی هەموو خێزانەکانی پێغەمبەردا (ﷺ) ، پاشان بەراوردی بکەیت لە گەڵ زانستی عائیشەدا ، ئەوا زانستی عائیشە لە زانستی هەموویان فراوانترە .

وە (عطاء) کە یەکێکە لە قوتابییە بە ناوبانگەکانی (عبدالله)ی کوڕی (عباس) دەفەرموێت : ((کانت عائشة أفقه الناس وأعلمهم))[١٢].

واتە : عائیشە زاناترین و تێگەیشتوترینی هەموو خەڵك بوو .

---

[١٠] انظر : ((سیر أعلام النبلاء)) للذهبي (٢ / ١٣٥).

[١١] سیر أعلام النبلاء : (٢ / ١٩٩).

[١٢] سیر أعلام النبلاء : (٢ / ٢٠٠).

وە (أبو موسى الأشعري) کە یەکێکە لە زانایانی صەحابە دەفەرموێت : ((ما أشكل علينا أصحاب رسول الله (ﷺ) حديث قط ، فسألنا عائشة ، إلا وجدنا عندها منه علماً))[١٣].

واتە : ئێمەی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەر فەرموودەیەك لەلامان ڕوون نەبوایە ، وە پرسیارمان لە عائیشە بکردایە ، ئیلا لەلای عائیشە زانستێکمان دەست دەکەوت سەبارەت بەو فەرموودەیە .

وە (عروەی کوڕی الزبیر) کە خوشکەزای عائیشەیە دەفەرموێت : ((لقد صحبت عائشة فما رأيت أحداً قط كان أعلم بآيةٍ نزلت ، ولا بفريضةٍ ، ولا بسنةٍ ، ولا بشعرٍ ولا أروى له ، ولا بيومٍ من أيام العرب ، ولا بنسبٍ ولا بكذا ولا كذا ، ولا بقضاءٍ ، ولا طُـب منها ...))[١٤].

واتە : بەڕاستی من هاوەڵێتی عائیشەم کردووە ، وە قەت نەمبینیوە هیچ کەسێك لە عائیشە زاناتربێت سەبارەت بە : دابەزینی ئایەتێك ، فەرزێك ، سوننەتێك ، شیعرێك لەگەڵ گێڕانەوەیدا ، وە یان سەبارەت بە مێژوی عەرەب و ڕەگەزی باوباپیران و یەکلاکردنەوەی کێشەکان و زانستی پزیشکیدا .

---

[١٣] صحيح سنن الترمذي رقم : (٣٨٨٣) ، وانظر : ((تـحفة الأحوذي)) : (١٠ / ٣٥٤).

[١٤] سير أعلام النبلاء : (٢ / ١٨٣) ، و أنظر : (٢/ ١٩٧).

*** ئەو زانستانەی کە عائیشە هەڵکەتوبوو تیایاندا:**

عائیشەی دایکی ئیمانداران (رضي الله عنها) لە ماڵێکی ئاین پەروەر و دینداردا چاوی هەڵهێنا و لە دایك بوو ، وەك خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت :

((لـم أعقل أبوي إلا وهما يدينان الدين))[١٥].

واتە : باوك ودایکم هەست پێ نەکردووە ئیللا ئەوان دیندار بوون .

ئەنجا بوو بە خێزانێك لە خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کە ماڵی هەر یەکێکیان قوتابخانەیەك بوو بۆ فێربوون و فێرکردنی قورئان و سوننەت وەك خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ ﴾ [الأحزاب : ٣٤] .

ئەمەیش وای‌کرد عائیشە ببێت بە زاناترین ئافرەتی دونیا و لە هەموو بوارەکاندا شارەزا و زاناتر بێت لە هەموو ئافرەتانی دونیا [١٦].

---

[١٥] صحيح البخاري رقم : (٣٩٠٥).

[١٦] بڕوانە کتێبی : ((دور المرأة في خدمة الـحديث في القرون الثلاثة الأولى)) ص : (٤٦-٦٧).

١ - شارەزایی عائیشە سەبارەت بە قورئان:

عائیشەی دایکی ئیمانداران (رضي الله عنها) هەر لە منداڵییەوە لە مەککەدا کاتێك گوێ بیستی ئایەتەکانی قورئان دەبوو لەبەری دەکرد و شوێن و کاتی دابەزینی ئایەتەکەیشی جوان ڕەوان و لەبەر دەکرد .

عن عائشة (رضي الله عنها) قالت : ((لقد نزل بـمكة على محمد (ﷺ) ـ وأنـي لـجارية ألعب ـ : ﴿بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ ﴾ (١٧) ، وما نزلت البقرة والنساء إلا وأنا عنده))(١٨) .

واتە : لە مەککەدا ئەم ئایەتە :

﴿ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ﴾ دابەزییە سەر پێغەمبەر (ﷺ) ـ لە کاتێکدا کە من کیژۆلەیەك بووم یاریم دەکرد ـ بەڵام هەردوو سورەتی (البقرة والنساء) دانەبەزی ئیللا من لە لای بووم .

ئەنجا پاش پێگەیشتنی گواسترایەوە بۆ ماڵی پێغەمبەر (ﷺ) ، بۆیە ئامادەی دابەزینی زۆرێك لە قورئان بوو ، چونکە تەنها لە ژێر جێگەی خەوتنی ئەودا نەبێت (وەحی)

---

(١٧) سورة القمر : (٤٦).

(١٨) صحيح البخاري رقم : (٤٨٧٦).

دانەبەزیوە بەسەر پێغەمبەردا (ﷺ) [١٩] جگە لە هەموو خێزانەکانی تری پێغەمبەر (ﷺ).

بۆیە دەبینین عائیشە (رضي الله عنها) لە فەرموودەیەکدا باسی سەرەتای دابەزینی (وەحی)مان بۆ دەکات کە یەکەم جار (وەحی) لە شێوازی خەوبینیندا بۆ پێغەمبەر (ﷺ) دابەزییە خوارەوە ، ئەنجا لە ئەشکەوتی (حراء)دا جبریل (عليه السلام) پێنج ئایەتی سەرەتای سورەتی (العلق)ی بۆ هێنایە خوارەوە لە مانگی رەمەزاندا :

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ : اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ [١] خَلَقَ الْأِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ [٢] اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ [٣] الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ [٤] عَلَّمَ الْأِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ [٥]﴾ [٢٠].

٢ - شارەزایی عائیشە سەبارەت بە فەرموودە (حديث) :

زانستی عائیشە (رضي الله عنها) بە فەرموودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) ئەوەندە فراوان و زۆرە بۆیە لەلای زانایانی فەرموودەناس (علماء الحديث) بە یەکێك لە (كبار المحدثين

---

[١٩] جارێکیان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((يا أم سلمة : لا تؤذيني في عائشة ، فإنه ما أنزل علي الوحي ، وأنا في لحاف أمرأة منكن غيرها)) صحيح سنن الترمذي رقم : (٣٨٧٩).

[٢٠] صحيح البخاري رقم : (٣).

وحفاظ السنة) ناسراوە ، وە لە پلەی چوارەمدا دێت لە نێوان ئەو صەحابیانەی کە فەرموودەیەکی زۆریان گێڕاوەتەوە بەم شێوازەی خوارەوە [٢١] :

١ ـ أبو هـريـرة : (٥٣٧٤) فەرموودەی گێڕاوەتەوە.

٢ ـ عبدالله بن عمر : (٢٦٣٠) فەرموودەی گێڕاوەتەوە.

٣ ـ أنس بن مالـك : (٢٢٨٦) فەرموودەی گێڕاوەتەوە.

٤ ـ عائـشـة : (٢٢١٠) فەرموودەی گێڕاوەتەوە .

بۆیە فراوانێتی زانستی عائیشە بە فەرموودەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وایکردووە کە زۆرێك لە صەحابە لە کاتی گوماندا یان لە کاتی تێنەگەیشتنیان لە فەرموودەیەك دەگەڕانەوە بۆ لای دایکە عائیشە بۆ تێگەیشتن و دەرکەوتنی واتای زانستی فەرموودەکە .

قال أبو موسى الأشعري (رضي الله عنه) : ((ما أشكل علينا أصحاب رسول الله (ﷺ) حديثٌ قط ، فسألنا عائشة ، إلا وجدنا عندها منه علماً)).

واتە: ئێمەی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەر فەرموودەیەك لەلامان ڕوون نەبوایە ، وە پرسیارمان لە

---

[٢١] بڕوانە : دور المرأة في خدمة الحديث ص : (٥٨-٥٩).

عائیشە بکردایە ، ئیللا لەلای عائیشە زانستێکمان دەست دەکەوت سەبارەت بەو فەرموودەیە.

وە (أبو هريرة ﷺ) کە لە هەموو صەحابیەکان زیاتر فەموودەی لەبەر بوو ، عادەتی وا بوو لای ژورەکەی عائیشە دادەنیشت لە کاتی گێڕانەوەی فەرموودەدا بۆ خەڵك بۆ ئەوەی عائیشە بیبیستێت ، ئەنجا دەیفەرموو بە عائیشە: ((يا صاحبة الـحجرة أتنكرين مـما أقول شيئاً ؟))[٢٢].

واتە: ئەی عائیشە هیچ لەو فەرموودانەی من ئینکار دەکەیت؟ ئەمەیش بەمەبەست تەئکید کردن لەسەر گێڕانەوەی فەرموودەکە بوو وەك خۆی.

وە جارێکیان (عبدالله)ی کوڕی (عمر) فەرموودەیەکی پیٚگەیشت لە (أبو هريرة)ەوە کە باسی گەورەیی پاداشتی نوێژیجەنازە و شوێنکەوتنی جەنازە دەکات کەوا دوو (قيراط) پاداشتی دەست دەکەوێت هەر کەسێك بیکات ، بەڵام (عبدالله) ئەم فەرموودەیەی نەبیستبوو لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بۆیە بۆ تأكيد کردن کەسێکی نارد بۆ لای عائیشە بۆ ئەوەی

---

(٢٢) صحيح مسلم رقم : (٢٤٩٣).

پرسیاری لـیّ بکات سەبارەت بەم فەرموودەیەی (أبو هريرة) ، عائیشەیش فەرمووی : ((صدق أبو هريرة))[٢٣].

وە (معاوية)ی کوڕی (أبو سفيان) (رضي الله عنهما) چەندەها جار خەڵکی دەنارد یان نامەی دەنارد بۆ عائیشە بە مەبەست پرسیارکردن سەبارەت بە هەندێك حوکمی شەرعی یان بۆ فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) [٢٤].

٣- شارەزایی عائیشە سەبارەت بە شەریعەت (فـقــه):

عائیشە(رضي الله عنها) یەکێکە لە زانا گەورە وپایە بەرزەکانی (فـقـه) لە نێوان صەحابەدا ، تا ئەو ئاستەی کە وتراوە :

((إن ربع الأحكام الشرعية منقولٌ عنها))[٢٥].

واتە: چواریەکی ئەحکامە شەرعی‌یەکان لە عائیشەوە گواستراوەتەوە.

وە ئیمامی (عطاء) کە یەکێکە لە گەورە قوتابی‌یەکانی (عبدالله بن عباس) دەفەرموێت: ((كانت عائشة أفقه الناس وأعلمهم)).

---

[٢٣] صحيح البخاري رقم : (١٣٢٣) و (١٣٢٤) وصحيح مسلم رقم : (٩٤٥).

[٢٤] مسند الإمام أحمد رقم : (٢٤٩٧٨) ، وانظر : ((دور الـمرأة)) ص: (٥٢).

[٢٥] فتح الباري : (١٧/٧).

واتە : عائیشە زاناترین و تێگەیشتووترینی هەموو خەڵك بوو .

وە لە دوای وەفاتی پێغەمبەر (ﷺ) لە سەردەمی هەردوو خەلیفە (أبو بكر وعمر)دا عائیشە ڕاستەوخۆ فتوای دەدا بۆ خەڵك [٢٦].

هەروەها دەبینین بۆ چەندین پرسیاری شەرعی و فقهی صەحابە ڕوویان لە دایكە عائیشە (رضي الله عنها) كردووە ئەگەر چی هەندێك جاریش پرسیارەكە جێگای شەرم كردنیش بێت سەبارەت بە ئافرەتانەوە.

عن أبـي سلمة قال : سألت عائشة (رضي الله عنها) عن ((غُسل رسول الله (ﷺ) من الـجنابة ...)) الـحديث[٢٧].

واتە : پرسیارم كرد لە عائیشە سەبارەت بە خۆ شۆردنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە كاتی لەش گرانیدا ...

وعن أبي سلمة قال : سألت عائشة (رضي الله عنها) ((أكان النبي (ﷺ) يرقُد وهو جنب ؟ قالت : نعم ويتوضأ))[٢٨].

---

(٢٦) سير أعلام النبلاء : (١٤٥/٢).

(٢٧) صحيح سنن النسائـي رقم : (٢٤٤).

(٢٨) صحيح البخاري رقم : (٢٨٦).

واته : پرسیارم کرد له عائیشه ئایا پێغەمبەری خوا (ﷺ) به لەش گرانیەوه خەوتووه ؟ فەرمووی : بەڵێ ، دەست نوێژی دەگرت و ئەنجا دەخەوت .

وعن عبد الله بن أبي قيس قال : سألت عائشة (رضي الله عنها) ((كيف كان يصنع في الـجنابة أكان يغتسل قبل أنْ ينام أم ينام قبل أنْ يغتسل ؟ قالت : كل ذلك قد كان يفعل ، ربـما اغتسل فنام ، وربـما توضأ فنام ، قلت : الحمد لله الذي جعل في الأمر سعة))[٢٩].

واته : پرسیارم کرد له عائیشه ئایا پێغەمبەری خوا (ﷺ) چی دەکرد له کاتی لەش گرانیدا ، ئایا خۆی دەشۆرد پێش ئەوەی بخەوێت یان دەخەوت پێش خۆ شۆردن ؟ عائیشه (رضي الله عنها) فەرمووی : هەردووکیانی دەکرد ، هەندێك جار خۆی دەشۆرد و ئەنجا دەخەوت وه هەندێك جاریش دەست نوێژی دەگرت ئەنجا دەخەوت ، منیش ووتم : سوپاس بۆ ئەو خوایەی که لەم کارەدا فراوانی داناوه.

وعن سليمان بن يسار قال : سألت عائشة (رضي الله عنها) عـن الـمـنـي يصيب الثوب ، فقالت : ((كنت أغسِله من

---

[٢٩] صحيح مسلم رقم : (٣٠٧).

ثوبِ رسول الله (ﷺ) فيخرج إلى الصلاةِ وأثر الغسل في ثوبِهِ بقع الماء))[٣٠].

واتە : پرسیارم کرد لە عائیشە سەبارەت بە (مەنی) کاتێك کە بەر جلوبەرگ دەکەوێت ، ئەویش فەرمووی : من (مەنیم) دەشور لە جلەکانی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) و پاشان دەردەچوو بۆ نوێژ و شوێنەواری شۆردن و ئاوەکە بە جلەکانیەوە دیار بوو .

قال الحافظ : (فيه جواز سؤال النساء عما يستحيى منه لمصلحة تعلم الأحكام)[٣١].

واتە : درووستە پرسیار لە ئافرەتان بکرێت سەبارەت بەو شتانەی کە شەرمی لێ دەکرێت لە بەر بەرژەوەندی فێربوونی ئەحکامە شەرعیەکان .

٤- شارەزایی عائیشە سەبارەت بە زانستی پزیشکی و شیعر و مێژوی عەرەب و ڕووداوەکانی سەردەمی خۆی :

لە پێشەوە باسمان کرد کە چۆن (عروة بن الزبير) - کە خوشکەزای عائیشەیە - باسی فراوانێتی زانستی عائیشەی

---

[٣٠] صحيح البخاري رقم : (٢٣٠).
[٣١] الفتح : (١ / ٤٣٥).

بۆمان کرد لە هەموو ئەم بوارانەدا کە لە هەموو خەڵك زاناتر و شارەزاتر بووە (٣٢).

* عائیشە و ڕاست کردنەوەی هەندێک هەڵەی هاوەڵانی تر (إستداراكات عائشة على أخطاء الصحابة) :

بەڵگەیەکی تر لە سەر فراوانێتی زانستی عائیشەی دایکی ئیمانداران (رضي الله عنها) ئەو فەرموودانەیە کە عائیشە تێیاندا هەڵەی هەندێك لە صەحابە و هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) ڕاست دەکاتەوە ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە عائیشە چەند زانا و وورد بین و بیر تیـژ بووە لە ناو هاوەڵاندا .

عن إبراهيم بن محمد بن المنتشر عن أبيه قال : ((سألت عائشة فذكرت لـهـا قول ابن عمر ما أحب أنْ أصبح محرِماً أنضخ طيباً ، فقالت عائشة : أنا طَـيبت رسولَ الله (ﷺ) ثُم طاف في نسائه ثُم أصبح محرِماً))(٣٣).

---

(٣٢) بڕوانە : ((دور المرأة في خدمة الحديث)) ص: (٥٣-٥٥).

(٣٣) صحيح البخاري رقم : (٢٧٠) وصحيح مسلم رقم : (١١٩٢).

وفي رواية : ((فقالت : يرحم الله أبا عبد الرحمن كنت أطيب رسول الله (ﷺ) فيطوف على نسائِهِ ثُـم يصبح محرماً ينضح طِـيباً))[٣٤].

واتە : پرسیارم کرد لە عائیشە و قسەکەی (ابن عمر)ـم بۆ باس کرد کە ووتبووی : پێم خۆش نىیە ئیحرام بکەم و بۆنی خۆشم لـێبتکێتە خوارەوە ، عائیشەش فەرمووی : ڕەحمەتی خوا لە (باوکی عبدالرحمن) بێت من خۆم پێغەمبەری خوام (ﷺ) بۆن خۆش دەکرد و ئەنجا دەچووە لە خێزانەکانی و ئەنجا ئیحرامی دەکرد و بۆنی خۆشی لـێدەتکایە خوارەوە .

قال الحافظ : (قوله : ((يرحـم الله أبا عبد الرحمن)) يعنـي ابن عمر ، استرحمت له عائشة إشعاراً بأنه قد سها فيما قالـه ، إذْ لـو استحضر فعل النبـي (ﷺ) لـم يقل ذلك)[٣٥].

واتە : ووتەی " ڕەحمەتی خوا لە (باوکی عبدالرحمن) بێت " مەبەستی (ابن عمر)ە ، عائیشە داوای ڕەحمەتی بۆ کرد بە مەبەست هەست کردن بەوەی کەوا سەهووی کردووە لەو

---

[٣٤] صحيح البخاري رقم : (٢٦٧).

[٣٥] فتح الباري : (١ / ٤٨٩).

قسەیەیدا ، چوونکە ئەگەر ئەو کرداری پێغەمبەری (ﷺ) لە بیر بووایە وای نەدەگووت .

وقال أيضاً : (ومن فوائدِهِ : وقوع رد بعض الصحابة على بعض بالدليل ، واطلاع أزواج النبـي (ﷺ) على مـا لا يطلع عليه غيرهن من أفاضل الصحابة)[٣٦].

واتـە : لە سـوودەکانـی ئەم فەرمـوودەیە : بوونـی وەڵامدانەوەی هەندێك لە صەحابە بۆ هەندێکی تریان بە بەڵگەوە ، وە ئاگادار بوونی خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لە شتانێك کە کەسانی تر جگە لە ئەوان ئاگای لێنەبووە لە صەحابە چاك و ڕێزدار و گەورەکان .

وعن أبي الزبير عبيد بن عمير قال : ((بلغ عائشة أن عبد الله بن عمرو يأمر النساء إذا اغتسلن أن ينقُضن رؤوسهن ، فقالت : يا عجباً لابن عمرو هذا يأمر النساء إذا اغتسلن أنْ ينقضن رؤوسهن أفلا يأمرهن أنْ يحلقن رؤوسهن ! لقد كنت أغتسل أنا ورسول الله (ﷺ) من إناء واحد ولا أزيد على أنْ أفرغ على رأسي ثلاث إفراغات))[٣٧].

---

[٣٦] الفتح : (١ / ٤٩٥).

[٣٧] صحيح مسلم رقم : (٣٣١).

واتە : هەواڵ گەیشتە عائیشە کەوا (عبد الله بن عمرو) فەرمان دەکات بە ئافرەتان لە کاتی خۆشوردنی پاك بوونەوە لە خوێنی بێنوێژی پەلکەکانی قژیان هەڵوەشێننەوە ، ئەویش ووتی : چەند جێگای سەرسوڕمانە ئەم (ابن عمرو)ـە کە فەرمان دەکات بە ئافرەتان لە کاتی خۆشوردندا پەلکەکانی قژیان هەڵوەشێنەوە ، باشە بۆ فەرمانیان پێناکات کەوا سەریان بتاشن ! چونکە من و پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێکەوە خۆمان دەشۆرد لە یەك تەشتدا و لەوەش زیاتر کە سێ جار ئاو بکەم بە سەرمدا هچی ترم نەدەکرد .

قال الحافظ : (فيه إنكار عائشة عليه الأمر بذلك)[٣٨].

---

[٣٨] فتح الباري : (١ / ٥٤٢) ، **فائدة** : قال النووي فـي شرح هذا الحديث : (وأما أمر عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما بنقض النساء رؤسهن إذا اغتسلن فيحمل على أنه أراد إيـجاب ذلك عليهن ، ويكون ذلك في شعور لا يصل إليها الماء ، أو يكون مذهباً له أنه يجب النقض بكل حال ... ولا يكون بلغه حديث أم سلمة وعائشة ، ويحتمل أنه كان يأمرهن على الاستحباب والاحتياط لا للإيجاب ، والله سبحانه وتعالى أعلم) شرح صحيح مسلم : (٣ / ١٣٠) .

واتە : فەرمانکردنی (عبدالله‌ی کوڕی عەمر) بە هەڵوەشاندنەوەی پەلکەکانی سەری ئافرەت لە کاتی خۆشۆردندا بەوەلێکدەدرێتەوە کە ئەو مەبەستی ئەوەیە ئەمە واجب و پێویستە لە سەریان ، وە ئەمەش بۆ ئەو قژانەیە کەوا ئاوی پێناگات ، یان ئەمە بۆچوونی خۆیەتی کەوا بە لای ئەوەوە هەڵوەشاندنەوەی پەلکەکان واجبە لە هەموو حاڵەتێکدا ... و فەرموودەکەی (أم سلمة وعائشة)ی پێنەگەیشتووە بۆیە وا فەرمانی

کردووە ، وە لەوانەیشە ئەو فەرمانی پێیان کردبێت وەکو بڵێی ئەوە باشترە و خۆپارێزی تێدایە نەك مەبەستی ئەوە بێت کەوا واجب و پێویستە ...

واتماماً للفائدة أقول : الراجح أنه لا يجب على المرأة نقض شعرها في الغسل من الجنابة ، لحديث أم سلمة (رضي الله عنها) قالت : ((قلت : يا رسول الله إني امرأة أشد ضفر رأسي فأنقضه لغسل الجنابة ؟ قال : لا إنما يكفيك أن تحثي على رأسك ثلاث حثيات ثم تفيضين عليك الماء فتطهرين)) صحيح مسلم رقم : (٣٣٠) ، ويلزمها نقض شعرها في الغسل من الحيض ، لحديث عائشة (رضي الله عنها) أنها حاضت في حجة الوداع ولم تطهر حتى دخلت ليلة عرفة فقالت : يا رسول الله هذه ليلةُ عرفة ، وإنما كنت تمتعت بعمرة ، فقال لها رسول الله (ﷺ) : ((انقضي رأسكِ ...)) صحيح البخاري رقم : (٣١٦) قال الحافظ : (وظاهر الحديث وجوب نقض المرأة شعرها عند غسل المحيض) ((الفتح)) : (١ / ٥٤١ ـ ٥٤٢) بتصرف يسير ، ويؤيده حديث عائشة في صحيح مسلم رقم : (٣٣٢) ، انظر : ((الوجيز في فقه السنة والكتاب العزيز)) ص : (٥١ ـ ٥٢).

واتە : بە مەبەستی گەیاندنی سوودێکی تەواو دەڵێم : بۆچوونی ڕاست و دروست لەم بوارەدا ئەوەیە کە واجب و پێویست نییە لە سەر ئافرەت پەلکەکانی قژی هەڵوەشێنێتەوە بۆ (خۆشۆردنی لەش گرانی/ غُسل الجنابة) لە بەر فەرموودەکەی (أم سلمة) کە فەرموویەتی : ووتم : ئەی پێغەمبەری خوا من ئافرەتێکم پەلکەکانی قژم بە توندی دەبەستم ئایا هەڵیوەشێنمەوە بۆ خۆشۆردنی لەش گرانی ؟ فەرمووی : نەخێر ، تەنها ئەوەندە بەسە بۆت کە سێ گوێل (سێ جام) ئاو بکەیت بە سەر سەرتدا و ئەنجا ئاو بکەیت بە سەر هەموو لاشەتدا و پاك دەبیتەوە .

بەڵام بۆ (خۆشۆردنی پاك بوونەوە لە عادەی مانگانە / الغسل من الحيض) ئەوا واجب و پێویستە لە سەر ئافرەت کەوا پەلکەکانی قژی هەڵوەشێنێتەوە لە بەر فەرموودەکەی (عائشة) کە لە حەجیماڵئاوایدا کەوتووەتە عادەوە و پاك نەبووەتەوە تاوەکو شەوی عەرەفە و فەرموویەتی : ئەی پێغەمبەری خوا ئەم شەو شەوی عەرەفەیە و منیش

واتە : ئەم فەرموودەیە ئەوەی تێدایە کەوا عائشە ئینکاری فەرمانی کردنی کردووە بە قژ هەڵوەشاندنەوە بۆ خۆشۆردنی بێنوێژی .

وعن مجاهد قال : ((دخلت أنا وعروة بن الزبير المسجد فإذا عبد الله بن عمر (رضي الله عنهما) جالس إلى حجرة عائشة ، ثم قال له : كم اعـتمـر رسول الله (ﷺ) ؟ قال : أربعاً إحداهن في رجب ، فكرهنا أن نـرد عليه ، قال : وسمعنا استنان عائشة أم المؤمنين في الحجرة ، فقال عروة : يا أماه يا أم المؤمنين ألا تسمعين ما يقول أبو عبد الرحمن ؟ قالت : ما يقول ؟ قال : يقول : إن رسول الله (ﷺ) اعتمر أربع عمراتٍ إحداهن في رجب ، قالت : يرحم الله أبا عبد الرحمن ما اعمرة إلا وهو شاهده وما اعتمر في رجب قط)).

وزاد مسلم فـي روايته : ((قال : وابن عمر يسمع ، فَـمـا قال : لا ، ولا نـعـم ، سـكـت))[٣٩].

حەججی بە ئیسراحەتی لە گەڵ عومرەمدا ئەنجام داوە ؟ [واتە : ئێستا چی بکەم بۆ حەججەکەم ؟] پێغەمبەریش (ﷺ) پێی فەرموو : پەلکەکانی قژت هەڵوەشێنەوە ...

(ابن حجر) فەرموویەتی : ڕوواڵەتی فەرموودەکە ئەوە دەگەیەنێت کەوا هەڵوەشاندنەوەی پەلکەکانی قژی ئافرەت واجب و پێویستە بۆ (خۆشۆردنی پاك بوونەوە لە عادەی مانگانە) .

[٣٩] صحيح البخاري رقم : (١٧٧٥ و ١٧٧٦) و (٤٢٥٣ و ٤٢٥٤) ، وصحيح مسلم رقم : (١٢٥٥).

واتە : (مجاهـد) و (عروة) ڕۆیشتنە ناو مزگەوتەوە و بینیان (عبد الله)ی کوڕی (عمر) دانیشتووە لە پاڵ ژوورەکەی عائیشەدا ، ئەنجا (عروة) ووتی بە (عبد الله) : پێغەمبەری خوا (ﷺ) چەند عومرەی کردووە ؟ ئەویش فەرمووی : چوار عومرەی کردووە ، دانەیەکیشیان لە مانگی ڕەجەبدا بووە ، جا ئێمە پێمان ناخۆش بوو وەڵامی بدەینەوە ، و (مجاهد) ووتی : لەو کاتەدا گوێمان لێ بوو عائیشە سیواکی دەهێنا بە سەر ددانەکانیدا لە ناو ژوورەکەیدا ، بۆیە (عروة) ووتی : ئەی دایە ئەی دایکی ئیمانداران ئایا گوێت لێیە (باوکی عبدالرحمن) چی دەڵێ ؟ عائیشەش ووتی : چی دەڵێ ؟ ووتی : دەڵێ : پێغەمبەری خوا (ﷺ) : چوار عومرەی کردووە ، دانەیەکیشیان لە مانگی ڕەجەبدا بووە ، عائیشە فەرمووی : ڕەحمەتی خوا لە (باوکی عبد الرحمن) بێت خۆ پێغەمبەر (ﷺ) هیچ عومرەیەکی نەکردووە ئیللا ئەو ئامادەی بووە و لە گەڵیدا بووە ! وە پێغەمبەر (ﷺ) هەرگیز عومرەی لە مانگی ڕەجەبدا نەکردووە .

لەو کاتەدا (ابن عمر) گوێی دەگرت و هیچی نەووت ، نە ووتی : نەخێر ، وە نەووتی : بەڵێ ، بێدەنگ بوو .

قال النووي : (وأما قول ابن عمر ((أن احداهن في رجب)) فقد أنكرته عائشة وسكت ابن عمر حين أنكرته ، قال العلماء : هذا يدل على أنه اشتبه عليه أو نسِي أو شك ، ولـهذا سكت عن الإنكار على عائشة ومراجعتها بالكلام)[٤٠].

واته : ووتەکەی (ابن عمر) کە دەڵێت : (یەك عومرەیان لە مانگی ڕەجەبدا بووە) ئەمە عائشە ئینکاری کردووە و (ابن عمر)یش بێدەنگ بووە لەو کاتەدا ، زانایان دەڵێن : ئەمە بەڵگەیە لە سەر ئەوەی کەوا (ابن عمر) لـێی تێك چووە یان لە بیری چووە یان گومانی هەبووە ، بۆیە بێدەنگ بوو و ئینکاری قسەکەی عائیشەدی نەکرد و لە گەڵیا نەکەووتە ووتووێژەوە .

و(قوله : ((وما اعتمر إلا وهو معه)) أشارت عائشة إلى أنـه نـسِـي لا أنـه جـهـلَ أمر رسول الله ﷺ)[٤١].

واته : ووتکەی عائیشە کە دەڵێت : (پێغەمبەر (ﷺ) هیچ عومرەیەکی نەکردووە ئیللا ئەو ئامادەی بووە و لە گەڵیدا بووە) عائیشە بەم ووتەیە ئاماژە دەکات بۆ ئەوەی کەوا (ابن عمر) لە بیری چووە نەك نەزانە بە حاڵی پێغەمبەر (ﷺ) .

---

[٤٠] شرح صحيح مسلم للإمام النووي : (٥ / ١١٤).

[٤١] شرح سنن ابن ماجه : (١ / ٢١٥).

وقال الحافظ : (وفي هذا الحديث : أن الصحابـي الجليل المكثر الشديد الملازمة للنبـي (ﷺ) قد يخفى عليه بعض أحواله ، وقد يدخلـه الوهم والنسيان لكونه غـيـر معصوم ، وفيه : رد بعض العلماء على بعض ، وحسن الأدب في الرد ، وحسن التلطف في استكشاف الصواب إذا ظن السامع خطأ المـحدث ، وقال النووي : سكوت ابن عمر على إنكار عائشة يدل على أنه كان اشتبه عليه أو نسي أو شك ، وقال القرطبي : عدم إنكاره على عائشة يدل على أنه كان على وهم وأنه رجع لقولـهـا)[٤٢].

واتە : ئەم فەرموودەیە ئەوەی تێدایە کەوا : صەحابی گەورە و خاوەنی گێڕانەوەی فەرموودەی زۆر و توونديتی پەیوەست بوونی بە پێغەمبەرەوە (ﷺ) هەندێك جار هەندێك لە حاڵ و کارەباری پێغەمبەر (ﷺ)ی لێ شاراوە دەبێت ، وە هەندێك جاریش دەکەوێتە ناو هەڵە و لەبیرچوونەوەوە چوونکە پارێزراو نییە لە هەڵەکردن ، وە ئەوەشی تێدایە کەوا :

- زانایان هەندێکیان وەڵامی هەندێکی تریان دەدەنەوە ، و

- ڕچاوکردنی ڕەوشت جوانێتی و پاراستنی ئەدەب لە وەڵامدانەوەدا ، و

[٤٢] فتح الباري شرح صحيح البخاري : (٣ / ٧٦٠).

- چاکێتی نەرمونیانی نوواندن لە دەرخستنی ڕاستیدا ئەگەر گوێگر گومانی هەبوو لە هەڵەی قسەکاردا ...

وە (القرطبي) فەرموویەتی : ئینکاری نەکردنی (ابن عمر) لە بەرامبەر عائیشەدا بەڵگەیە لە سەر هەڵەی (ابن عمر) و گەڕانەوەی بۆ سەر قسەکەی عائیشە .

وە لەم بوارەشدا (واتە : **عائیشە و ڕاست کردنەوەی هەندێک هەڵەی هاوەڵانی تر**) ئیمامی (الزركشي) کتێبێکی زۆر بە نرخی نووسیوە بە ناونیشانی :

((الإجابة لما استدركته عائشة على الصحابة))[٤٣].

**** هاوکاری زانستی لە نێوان عائیشە و هاوەڵانی تردا (التعاون والتواضع العلمي عند عائشة):***

هاوکاری زانستی نێوان زانایان و فێرخوازانی زانستی شەرعی سەبارەت بە فێربوون و فێرکردنی زانست و فەتوادان لە بوارە جیاجیاکانی شەریعەتی ئیسلامی پیرۆزدا ، هەروەها گێڕانەوەی فەتوادان بۆ کەسی زاناتر : دیاردەیەکی ئاشکرا بووە لە سەردەمی صەحابە بەڕێزەکانی پێغەمبەردا (ﷺ) ، وە ئەم دیاردەیە زۆر بە ڕوونی بە دی دەکرێت لە فەرهەنگی زانستی

[٤٣] ((المنهج الإسلامي في الجرح والتعديل)) ص : (٦٤).

عائیشەی دایکی ئیماندارانداا (ڕەزای خوای لێبێت) وەك لەم دوو نموونەیەی خوارەوە زۆر بە جوانی بۆمان دەردەکەوێت :

١ ـ عن شريح بن هانئ قال : ((أتيت عائشة أسألـها عن المسح على الخفين ، فقالت : عليك بابن أبي طالب فسـلـه فإنه كان يسافر مع رسول الله (ﷺ) ، فسألناه ، فقال : جعل رسول الله (ﷺ) ثلاثة أيام ولياليهن للمسافر ، ويوماً وليلةً للمقيم)) . وفـي رواية أخرى : عن شريح بن هانئ قال : سألت عائشة عن المسح على الخفين فقالت : ((ائـتِ عـلـيا فإنه أعلم بذلك منـي ، فأتيت علـيـاً فذكر عن النبي (ﷺ) ...)) بـمـثـلـهِ [٤٤].

واتە : هاتم بۆ لای عائیشە پرسیاری لێ بکەم سەبارەت بە (مەسح کردن واتە : دەست هێنان بە سەر خوفدا لە کاتی دەست نوێژدا) ئەویش ووتی : بڕۆ بۆ لای (علي بن أبـي طالب) و پرسیاری لێ بکە چونکە ئەو سەفەری کردووە لە گەڵ پێغەمبەری خوادا (ﷺ) ، [لە ریوایەتی دووەمدا عائیشە ووتی : بڕۆ بۆ لای عەلی ، چونکە ئەو لە من زانا ترە بەم

---

[٤٤] صحيح مسلم رقم : (٢٧٨) .

تێبینی : ئـەم فەرموودەیە بە هێز ترین و ڕوون ترین بەرپەرچدانەوە و دەم کوت کردن و بڕینی زماندرێژی تێدایە بۆ ئەو کۆمەڵە گومڕا سەرلێشێواوەی کە بـە درۆ و بوهتانەوە دەڵێن : لە نێوان عائیشە و (عەلی)دا دوژمنایەتی هەبووە ؟!!! خوای گەورە تۆڵەیان لێ بسێنێتەوە.

شتە] ئەنجا ئێمەش پرسیارمان لێ کرد ، ئەویش فەرمووی : پێغەمبەری خوا (ﷺ) سێ ڕۆژ بە شەوەکانی‌یەوە داناوە بۆ موسافیر ، وە ڕۆژ و شەوێکیش بۆ کەسی نیشتەجێبوو لە جێگای خۆیدا .

٢ ـ وعن عمران بن حِطان أنـه : ((سأل عبد الله بـن عباس عن لُـبْـسِ الـحرير ، فقال : سـلْ عائشة ، فـسألـت عائشة ، فقالـت : سـلْ عبد الله بـن عمر ، قـال : فسألت ابـن عمر ، فقال : أخبرنـي أبو حفص يعني عمر بن الخطاب أن رسول الله (ﷺ) قال : ((إنـما يلـبـس الـحرير في الدنيا مـن لا خـلاق لـه في الآخرة)) ، فقلت : صدق وما كذب أبو حفص على رسول الله ﷺ))[٤٥].

واتە : پرسیارم کرد لە (عبد الله بـن عباس) سەبارەت بە لەبەر کردنی ئاورێشم (حەریر) ، ئەویش ووتی : پرسیار لە عائیشە بکە ، منیش پرسیارم لە عائیشە کرد ، ئەویش ووتی : پرسیار لە (عبد الله بـن عمر) بکە ، منیش پرسیارم کرد (ابـن عمر) ، ئەویش ووتی : عومەری کوڕی خەطاب هەواڵی پێداوم کەوا پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی : تەنها ئەو

---

[٤٥] صحيح البخاري رقم : (٥٨٣٥) . =

کەسە ئاورێشم (حەریر) لەبەر دەکات لە دونیادا کە هیچ بەشێکی نی‌یە لە دوا ڕۆژدا [٤٦] .

**** سووربوونی عائیشە لەسەر تێگەیشتنی واتای فەرموودەکان (حرصها علی فهم الأحادیث):***

هەرچەندە عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەو هەموو زانستە شەرعی‌یانەی لەلا بوو ، وە یەکێك بوو لە زانا بە ناوبانگەکانی نێوان صەحابە لە بواری فەرموودە ناسی و فقە و فەتوادا ، بەڵام زۆر سووریش بوو لە سەر تێگەیشتنی فەرموودەیەك ئەگەر واتاکەی لەلا ڕوون نەبوایە .

= فائدة لـطلبة الـعلم : كان أصل الـسند الـمذكور فـي البخاري هكذا : (عن عمران بن حِطان قال : سألت عائشة عن الـحرير فقالت : ائـتِ ابـن عبـاس فسـلْـه ، قال : فسألته ، فقال : سـلْ ابن عمر ...) والتصحيح نقلته من ((فـتح الباري)) : (١٠ / ٣٥٧) حيث قال الحافظ : (كـذا فـي هذه الطريـق ، وفـي رواية حرب بن شداد التـي تـذكـر عقب هذه بالـعـكـس أنـه سـأل ابـن عباس فقال : سـلْ عائشة ، فسألـتـها فقالت : سـلْ ابن عمـر ...) وانظـر : ((تغليق التعليق)) : (٥ / ٦١ ـ ٦٢) ، و ((السنن الكبرى)) للبيهقي رقم : (٩٦٢٣) ، و((صحيح سنن الـنسائـي)) للإمام الألبانـي رقم : (٥٣٠٦).

[٤٦] بڕوانە : ((فتح الباري شرح صحيح البخاري)) : (١٠ / ٣٦٨) شرح حديث رقم : (٥٨٤١).

عن ابن أبي مليكة قال : ((إن عائشة كانت لا تسمع شيئاً ، لا تعرفه إلا راجعت فيه حتى تعرفه))[٤٧].

واتە : بەڕاستی عائیشە هەر شتێکی ببیستایەوە لێی تێنەگەیشتایە ئیللا دەگەڕا بە دوایدا هەتا تێدەگەیشت و دەیزانی .

قال الإمام الحافظ ابن حجر في شرح هذا الحديث : (وفي الحديث : ما كان عند عائشة من الـحرص على تفهم معانـي الحديث)[٤٨].

واتە : ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لە سەر ئەوەی کەوا چەندێك عائیشە سوور بووە لە سەر تێگەیشتنی واتای فەرموودەکان .

* ***قوتابیەکانی عائیشە:***

یەکێك لە نیعمەتەکانی خوای گەورە بەسەر ئەم ئۆمەتەی ئیسلامدا ئەوە بوو کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) عائیشەی لە تەمەنی (٩) نۆ ساڵیدا هێنا و بوو بە خێزانی ، وە کاتێکیش وەفاتی کرد تەمەنی (١٨) هەژدە ساڵ بوو ، وە دوای هەموو خێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وەفاتی کردووە ، وە عائیشە هەموو تەمەنی کە نزیك (٧٠) حەفتا ساڵ بوو لە پێناو

(٤٧) صحيح البخاري رقم : (١٠٣).
(٤٨) فتح الباري : (١/٢٦٠).

گێڕانەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) و فتواداندا بەسەر برد .

بۆیە خەڵکێکی زۆر زۆر سودیان لە زانستی عائیشە بینیوە ، جا ڕوویان لە عائیشە دەکرد وەك قوتابخانەیەك بۆ فێر بوونی زانستە شەرعی‌یەکان ، وە زۆر ئاسان بوو بۆ گەورە و پچوکی پیاوان و ئافرەتانی صەحابە و شوێنکەوتوان (التابعون) کەوا چمکێك لە زانستی فراوانی عائیشە بەدەست بخەن .

وە ئەوانەی سودیان لە عائیشە بینیوە و فەرموودەیان لێوە گێڕاوەتەوە ئەمانەن :

* **لە هاوەڵان** : أبوبكر ، عمر ، عبدالله بن عمر ، أبو هريرة ، أبو موسى الأشعري ، عبدالله بن عباس ... هتد .

* **لە شوێنکەوتوان** : مسروق ، الأسود بن يزيد ، سعيد بن المسيب ، الشعبـي ـ مـجاهد ، عطاء ، عكرمة ، نافع ، علقمة ، ابن أبي مليكة ، عمرة بنت عبدالرحمن ، معاذة بنت عبد الله العدوية ... هتد .

* **لە كەس و خزمانی** : عروة بن الزبيـر ابن أختها أسـماء ، القاسم بن مـحمد بن أبـي بكر ابن أخيها ، عائشة بنت طلحة بنت أُخـتها أم كلثوم ... هتد [٤٩].

* ***لە قوتابییە هەڵكەوتووەكانی عائیشە:***

١) **عروة بن الزبير بن العوام (ت/٩٤هـ):**

ئەم قوتابییە خوشكەزای عائیشەیە و زۆر پەیوەست بووە بە عائیشەوە و بەردەوام لەگەڵیدا بووە ، بۆیە خۆی بە تەنها (١٠٥٠) فەرموودەی لە عائیشەوە گێڕاوەتەوە لە كۆی هەموو ئەو فەرموودانەی كە دەیگێڕێتەوە كە (١٩٩٩) فەرموودەن ، واتە نزيك نيوەی فەرموودەكانی لە عائیشەوە (عروة) دەیگێڕێتەوە [٥٠].

ئیمامی (الزهري) دەفەرمویت : ((كان عروة بـحراً لا ينـزف ويكدره الدلاء))[٥١].

واتە: (عروة) دەریایەكە لە زانست سەتڵەكان ناتوانن كۆتایی پێبێنن و نایشتوانن لێڵی بكەن .

---

[٤٩] بڕوانە : دور الـمرأة في خدمة الحديث ص : (٥٥ - ٥٦).

[٥٠] دور المرأة ص : (٦٤).

[٥١] سير أعلام النبلاء : (٤/ ٤٢٨).

وقال قبيصة بن ذؤيب : (كان عروة يغلبنا بدخوله على عائشة أعلم الناس)[٥٢].

واتە : (عروة) پێشمان کەوتبوو لە زۆری فەرموودە گێڕانەوە و زانستی شەرعیدا بە هۆی ڕۆیشتنە ژوورەوەی بۆ لای عائیشە کە زاناترینی خەڵك بوو .

وقال صاحب ((طبقات الحفاظ)) في ترجمة (عروة بن الزبير) : (فقيه عالم كثير الحديث صالح لم يدخل في شيء من الفتن ، ... وهو أحد الفقهاء السبعة ، ... وقال ابن عيينة : إن أعلم الناس بحديث عائشة ثلاثة القاسم بن محمد ، وعروة ، وعمرة بنت عبد الرحمن)[٥٣].

٢) عمرة بنت عبدالرحمن :

ئەم ئافرەتە پایە بەرزە یەکێکە لە گەورە زانایانی تابعین و قوتابییەکی ناودار و زاناترین کەس بووە بە فەرموودەکانی عائیشە (ڕەزای خوایان لێبێت) ، وە یەکێکە لە فەرموودە زان و سەرچاوەکانی فێر بوونی فەرموودەکانی پێغەمبەری

---

[٥٢] تهذيب التهذيب : (٧ / ٦٥).

[٥٣] طبقات الحفاظ : (١ / ٢٩).

خوا (ﷺ) بە تایبەت ئەو فەرموودانەی کە لە عائیشەوە دەیگێڕێتەوە ، وە دەریایەکی بێ پایان بووە لە زانست ، بۆیە دەبینین زانایان زۆر گرنگیان داوە بە کۆکردنەوەی فەرموودەکانی ئەم ئافرەتە زانایە و زۆر ستایشیان کردووە و فێرخوازانی فەرموودەیان هانداوە بۆ ئەوەی بڕۆن فەرموودەی لێوە وەربگرن ، گەورە ترین بەڵگە لە سەر پایە بەرزی ئەم ئافرەتە فەرموودە زانە ووتەی بە نرخی زانایانە کە لە بارەیەوە فەرموویانە :

قال الإمام الذهبـي فـي ترجمتها : (عمرة بنت عبد الرحمن بن سعد الأنصارية **الفقيهة** تربية عائشة وتلميذتها ، وجدها سعد من قدماء الصحابة ، حدثت عن عائشة وأم سلمة ورافع بن خديج ، حدث عنها ابناه حارثة ومالك وابن أختها القاضي أبو بكر بن حزم وابناه عبد الله ومحمد والزهري ويحيى بن سعيد الأنصاري وآخرون ، **وكانت عالـمة فقيهة حجة كثيرة العلم** ، عن ابن شهاب عن القاسم بن محمد أنه قال لي : يا غلام أراك تحرص على طلب العلم أفلا أدلك على وعائِهِ ؟ قلت : بلى ، قال عليك بعمرة فإنها كانت في حجر عائشة ، قال : فأتيتها **فوجدتـها بَحراً لا ينـزف** ، وحديثها كثير في دواوين الإسلام)[٥٤] .

---

[٥٤] سير أعلام النبلاء : (٤/ ٥٠٧ - ٥٠٨).

وقال في ((تـهذيب التهذيب)) : (كانت في حجر عائشة روت عن عائشة ، قال أحمد بن محمد بن أبي بكر المقدمي : سمعت بن المديني ذكر عمرة بنت عبد الرحمن ففخم أمرها وقال : **عمرة أحد الثقات العلماء بعائشة الأثبات فيها .**

وقال ابن حبان : **كانت من أعلم الناس بحديث عائشة .**

وقال ابن المديني : عن سفيان أثبت حديث عائشة حديث عمرة والقاسم وعروة .

وقال شعبة : عن محمد بن عبد الرحمن قال لي عمر بن عبد العزيز : ما بقي أحد أعلم بحديث عائشة من عمرة .

قال شعبة : وكان عبد الرحمن بن القاسم يسألـها عن حديث عائشة.

وقال بن سعد : **كانت عالـمة** ، وكتب عمر بن عبد العزيز إلى ابن حزم أن يكتب له أحاديث عمرة)[55].

٣) معاذة العدوية :

---

[55] تهذيب التهذيب (١٢ / ٤٦٦) ، وانظر : ((الطبقات الكبرى)) لابن سعد : (٢ / ٣٨٧) ، پرسیارێك : ئاخۆ تۆ بڵـێی لە ناو ئافرەتانی ئەم سەردەمەدا ئافرەتێك هەڵکەوێت بە شێوازێك زانایانی سەردەم دەرحەقی بڵـێن ... وەك چۆن زانایانی سەلەف دەرحەقی (عەمرە) ووتویانە ؟!!! .

ئەم ئافرەتە بەڕێزەش یەکێکە لە گەورە زانایانی تابعین و قوتابی‌یە هەڵکەوتووەکانی عائیشە (ڕەزای خوایان لێبێت) ، لە گەڵ ئەمەشدا خواناسێکی بە ناوبانگ بووە و هەندێك هەڵوێستی سەرسوڕهێنەری هەیە ، لەو هەڵوێستانە :

کاتێك کە مێردەکەی و کوڕە جگەر گۆشەکەی کوژران ئافرەتان لە دەوری کۆبووەنەوە ، ئەویش پێیانی ووت : ئەگەر بۆ پیرۆز بایی لێکردن هاتوون ئەوا یاخوا بە خێر بێن ، وە ئەگەر بۆ جگە لەمەش هاتوون ئەوا بگەڕێنەوە .

وە دەیفەرموو : سوێند بە خوا حەزم لە مانەوەی دونیا نی‌یە تەنها لە بەر ئەوە نەبێت کە لە پەروەردگارم نزیك ببمەوە بە کرداری چاکە ، بەڵکوو خوا لە بەهەشتدا لە گەڵ مێرد و کوڕەکەمدا کۆم بکاتەوە.

قال الإمام الذهبي في ترجمتها : (معاذة بنت عبد الله : **السيدة العالمة** أم الصهباء العدوية البصرية العابدة ، زوجة السيد القدوة صلة بن أشيم ، روت عن علي بن أبي طالب وعائشة وهشام بن عامر ، حدث عنها أبو قلابة الجرمي ويزيد الرشك وعاصم الأحول وعمر بن ذر وإسحاق بن سويد وأيوب السختياني وآخرون ، **وحديثها محتج به في الصحاح** ، وثقها يحيى بن معين بلغنا أنها كانت تحيي الليل عبادة وتقول :

عجبت لعين تنام وقد علمت طول الرقاد في ظلم القبور، ولما استشهد زوجها صلة وابنها في بعض الحروب اجتمع النساء عندها فقالت مرحباً بكن إن كنتن جئتن للهناء وإن كنتن جئتن لغير ذلك فارجعن ، وكانت تقول : والله ما أحب البقاء إلا لأتقرب إلى ربي بالوسائل لعله يجمع بيني وبين أبي الشعثاء وابنه في الجنة ، ... ، فأما زوجها صلة بن أشيم فسيد كبير لكنه ما روى سوى حديث واحد عن ابن عباس ومات كلاهما قبل ابن عباس)[٥٦].

وقال الحافظ ابن حجر : (وهي معدودة في **فقهاء التابعين**)[٥٧].

*** عائیشەی کچی طلحە و وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی خەڵک:**

ئیمامی (البخاري) ڕەحمەتی خوای لێ بێت لە کتێبی ((الأدب المفرد)) ژمارە: (١١١٨) دەفەرموێت : (**باب الكتابة**

---

(٥٦) سير أعلام النبلاء : (٤/ ٥٠٨ - ٥٠٨) ، فائدة : قال الحافظ ابن كثير في ((البداية والنهاية)) : (٩ / ١٥ ـ ١٦) : (صلة بن أشيم العدوي : من كبار التابعين من أهل البصرة وكان ذا فضل وورع وعبادة وزهد ، كنيته أبو الصبهاء).

(٥٧) فتح الباري شرح صحيح البخاري : (١ / ٥٤٦).

إلى النساء وجوابهن / بابەتى نووسين بۆ ئافرەتان و وەڵامەكانيان) ، پاشان فەرموودەكەى عائيشەى كچى طەلحە دەهێنێت لەم بارەوە ، كە تيايدا هاتووە : ((خەڵكى لە شارەكانى ترەوە پرسيارى شەرعيان لە نامەدا دەنارد بۆ عائيشەى دايكى ئيمانداران و ئەويش بە عائيشەى كچى طەلحەى دەفەرموو : وەڵاميان بدەرەوە ...))[٥٨] .

ئەمەيش بەڵگەيە لەسەر ئەوەى كە چۆن عائيشە قوتابىيەكانى ڕادەهێنا لەسەر فەتوادان و وەڵامدانەوەى پرسيارى خەڵك دواى پێگەيشتن و بەدەست خستنى زانستێكى زۆر لە زانستە پيرۆزەكانى قورئان و سوننە و بە تێگەيشتنى زانايانى سەلەف ، وە لە پێش هەموويانەوە زانايانى صەحابە وەك دايكە عائيشە كە زاناترين ئافرەتى دونيايە .

كۆتايى

لە كۆتاييدا داوا لە هەموو ئافرەت و خوشكێكى شوێن كەوتەى قورئان و سوننەت دەكەين كەوا عائيشەى

---

[٥٨] سلسلة الأحاديث الصحيحة للألباني : (٣٤٦/١).

خێـزانی پێغەمبەر (ﷺ) بکەن بە سەرمەشق و پێشەوای خۆیان لە هەموو بوارێکدا و بە تایبەت لە بواری زانستی شەرعیدا .

وە هەروەها دەڵێم : ئەم نووسراوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە ئیسلام چەند گرنگی داوە بە ئافرەتان لە بواری فێربـوون و فێـرکردنی زانستی شەرعیدا ، ئەوەشمان بۆ دەردەکەوێـت کە ئەهـلی سوننە و سەلەفـییەکان هانــدەر و یارمەتیــدەری ئافرەتـانـن لە ئاستی فێربـوون و فێـرکردنی ئافرەتان لە زانستە شەرعییەکان ، بەڵام لە سنووری شەرعدا و بە پێی مەرجە شەرعییەکان کە لە جێی خۆیدا باس کراوە .

بۆیە داوا لە ئافرەتان بەگشتی دەکەم کە زۆر بە گەرمی و لێهاتویەوە ڕوو لە زانستی شەرعی بکەن و هەوڵی فێربوون و فێرکردنی بدەن لە ڕێگای :

- خوێندنی دەرسی شەرعی و ...
- گوێ گرتن لە کاسێت و ...

ـ خوێندنەوەی کتێب و نامیلکەی زانایانی سەلەف و فێرخوازانی زانستی شەرعی ئەهلی سوننە و جەماعە کە (**ڕێگای ڕاست**)[٥٩] بۆ خەڵك ڕوون دەکەنەوە .

وە هەروەها داوا لە باوکان و برایان و بەخێوکاران بەگشتی دەکەم ئەوانەی بەرپرسێتی ئافرەتانیان لە گەردندایە : هەموو ئەو پێویستیانە دابین بکەن بۆ ئافرەتان بۆ ئەوەی ئەوانیش سوودمەند بن بەزانستە شەرعی‌یەکان .

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته ...

نووسەر
مامۆستا : محمد عبد الرحمن لطيف
ووتار خوێنی مزگەوتی حاجی‌لەر
کەلار / ٠٧٧٠١٩٨٨٦٢٣

---

[٥٩] وە ئامۆژگاری خوێنەری بەڕێز دەکەین کە هەوڵ بدات هەموو ژمارەکانی (**گۆڤاری ڕێگای ڕاست**) و (**زنجیرەی ڕێنماییەکانی ڕێگای ڕاست**) و (**زنجیرەی بیروباوەڕی ئەهلی سوننە و جەماعە**) و (**زنجیرەی بیروباوەڕی کۆمەڵی ڕزگاربوو و سەرکەوتوو**) و (**زنجیرەی ئیسلام و لاوان**) و (**زنجیرەی ئافرەت لە سایەی ئیسلامدا**) بە دەست بخات بۆ ئەوەی کتێبخانەکەی بەهرەمەند و دەوڵەمەند بکات بەو گۆڤار و کتێب و نامیلکانەی کە (**ڕێگای ڕاست**)ی بۆ ڕوون دەکەنەوە.

گرنگترینی سەرچاوەکان

*** کتێبە فەرموودەیەکان :**

١ ـ صحيح البخاري ، وفتح الباري شرح صحيح البخاري للحافظ ابن حجر العسقلاني .
٢ ـ صحيح مسلم ، وشرح صحيح مسلم للنووي .
٣ ـ صحيح سنن الترمذي .
٤ ـ صحيح سنن أبي داود .
٥ ـ صحيح سنن النسائي .
٦ ـ صحيح سنن ابن ماجه .
٧ ـ صحيح الجامع الصغير .
٨ ـ سلسلة الأحاديث الصحيحة .

*** کتێبە ژیان نامەییەکان :**

٩ ـ سير أعلام النبلاء للذهبي .

*** کتێبە تایبەتمەندەکان بە ئافرەتان :**

١٠ ـ دور المرأة في خدمة الحديث في القرون الثلاثة الأولى / آمال قرداش بنت الحسين .
١١ ـ المرأة حقوقها وواجباتها في الكتاب والسنة / خيرالدين وانلي .
١٢ ـ شخصية المرأة المسلمة كما يصوغها الإسلام في الكتاب والسنة / د. محمد علي الهاشمي .

ناوەڕۆك

* دەسپێك .... (٢)

* ڕێخۆشکار .... (٣)

* پێشەکی .... (٤)

* گەورەیی و پلە بەرزی و چاکێتـــی عائیشە ...... (٧)

* فراوانێتی زانستی عائیشە .... (١١)

* **ئەو زانستانەی کە عائیشە هەڵکەتوبوو تیایاندا** : ... (١٣)

١ ـ **شارەزایی عائیشە سەبارەت بە قـورئـــــان** .... (١٤)

٢ ـ **شارەزایی عائیشە سەبارەت بە فەرمووده (حدیث)** ..... (١٥)

٣ ـ **شارەزایی عائیشە سەبارەت بە شەریعەت (فـقـــه)** ... (١٨)

٤ ـ **شارەزایی عائیشە سەبارەت بە زانستتی پزیشکی** و .... (٢١)

* عائیشە و ڕاست کردنەوەی هەندێك هەڵـەی هاوەڵانی تر ... (٢٢)

* هاوکاری زانستی لە نێوان عائیشە و هاوەڵانی تردا ...... (٣١)

* سوربوونی عائیشە لەسەر تێگەیشتنی واتای فەرموودەکان .. (٣٤)

* **قوتابییەکانی عائیشە** .... (٣٥)

١ ـ عروة بن الزبير بن العوام (ت/٩٤هـ) .... (٣٦)

٢ ـ عمرة بنت عبدالرحمن .... (٣٨)

٣ ـ معاذة العدوية .... (٤٠)

* عائیشەی کچی طەلحە و وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی خەڵك .. (٤٢)

* **کۆتایی** .... (٤٣)

* سەرچاوەکان .... (٤٥)

* ناوەڕۆك .... (٤٦)